

דילמות מוסריות ניהול דיונים

על פי תורת ההתפתחות של החשיבה המוסרית - לורנס קולברג

כתיבה ועריכה: חיה פלג, יעל ברנהולץ

הקלדה: כרמלה אפטר

תודות: למפקחי מינהל חברה ונוער ולמשתלמים לדורותיהם על הארותיהם והערותיהם ועל תרומתם בכתבית דילמות

מבוסס על התוכנית "ניהול דיוני דילמה" - סדנה למורים שפותחה על ידי אדווין פנטון ותלמידיו, עריכה - גומברג, תשמ"ג.

קיץ תשס"ג יולי 2003

תוכן העניינים

מבוא

פרק א' - המחקר של קולברג על ההתפתחות המוסרית הקוגניטיבית

- שיטת המחקר - השימוש בדילמות בראיון אישי
- רמות ושלבים של החשיבה המוסרית לפי סולם קולברג
- התפתחות החשיבה המוסרית
- השלכות לחינוך של המחקר בחשיבה מוסרית

פרק ב' - ניהול דיוני דילמה לקידום החשיבה המוסרית

- מטרות דיוני דילמה
 - דילמה מוסרית מהי?
 - כיצד לנהל דיון דילמה?
 - שאלות הבהרה
 - נושאים לדיון - התנגשות ערכים

פרק ג' – מבחר דילמות מוסריות

- דילמות בנושאים חברתיים, קהילתיים, אזרחיים
- דילמות מחיי היום יום בבית הספר ובקהילה ודילמות הלקוחות מתוכניות החינוך החברתי- ערכי
- דילמות מתוך מקצועות ההוראה
- מקבץ דילמות בתנ"ך
- דילמות ממקבץ ההפעלות באתר האינטרנט של המינהל:

<http://noar.education.gov.il>

פרק ד' – כיצד כותבים דילמות?

נספחים להעשרה העמקה ותרגול

נספח מס' 1 - הראיון האישי

נספח מס' 2 - רמות ושלבים בסולם קולברג

נספח מס' 3 – תרגול שאלות הבהרה

נספח מס' 4 – הערכה-דפי תצפית ושאלוני הערכה עצמית

נספח מס' 5 – מצגת שלבי החשיבה ע"פ קולברג

נספח מס' 6 – שלבי התפתחות הפרספקטיבה החברתית על פי רוברט סלמן

חזרה לתוכן העניינים

אנא

אחת ממטרות החינוך החברתי-ערכי בישראל היא לתרום לטיפוחם של תלמידים לקראת היותם אזרחים בוגרים, אחראים, המעורבים במתרחש בחברה דמוקרטית. להשגת מטרה זו על המחנכים והמורים בבית הספר לדון עם התלמידים בנושאי זהות אישית, חברתית ולאומית ולהתמודד עם סוגיות ועם נושאים שנויים במחלוקת. לצד הדיון הציבורי על הערכים הראויים לקידום במערכת החינוך, צפה ועולה שאלת המתודה הראויה לניהול דיון שכזה.

לורנס קולברג, שהתלבט בסוגיית החינוך המוסרי בארצות הברית, היה מוטרד מכך שהאינדיווידואליזם הגיע לקיצוניות בחברה האמריקאית. הוא האמין בחינוך לערכי מוסר אוניברסליים, אשר יבטיחו את קיומה של חברה דמוקרטית ומוסרית, המושתתת על ערכי צדק, כבוד ואכפתיות הדדית. דיונים בדילמות מוסריות באופן פתוח, תוך מחויבות לערכי צדק אוניברסליים, היו בעיניו פתרון ראוי למניעת אינדוקטרינציה ערכית מחד גיסא, ולמניעת ניטרליות ערכית מאידך גיסא. גישה זו נראתה לו מתאימה לחברה דמוקרטית עכשווית.

במהלך שנות מחקר בפסיכולוגיה התפתחותית ובהשלכותיה על תחום החינוך מצאו קולברג ועמיתיו, כי **התערבות חינוכית שיטתית של המחנך עשויה לתרום לזירוז תהליכי ההתפתחות והצמיחה המוסרית של התלמידים.**

החוברת שלפניכם מציגה שיטת עבודה המבוססת על תוכנית סדנה למורים שפותחה על ידי אדווין פנטון ותלמידיו. פנטון הציג את התוכנית בפני נציגי משרד החינוך, בסמינר שהתקיים במכון ואן-ליר בסתיו 1981. התוכנית תורגמה לעברית, נוסתה בקרב אלפי מורים, והותאמה לצרכים של מערכת החינוך בארץ על בסיס התוכנית: ניהול דיוני דילמה, תשמ"ג.

השיטה מציעה לשלב בשעות חברה ובמקצועות הלימוד דיונים בדילמות מוסריות והתנסות בנקיטת עמדה מנומקת על בסיס ערכי ככלי לקידום החשיבה המוסרית.

במאמר רפלקטיבי שכתב קולברג על דרכו בחינוך מוסרי, הוא ציין שההתנסות שלו כחייל מרינס במלחמת העולם היתה גורם מרכזי בהחלטתו לעסוק בהיבט המוסרי של התפתחות האדם והתנהגותו. המראות הקשים של המלחמה בכלל והשואה שפקדה את העם היהודי בפרט, גרמו לו להתגייס לסיוע לתנועת ה"בריחה" כאיש צוות באוניית המעפילים "פדואה". הוא סייע בהברחת יהודים לארץ ישראל דרך מחסומי הצי הבריטי, למרות ששירת בצבא ארצות הברית, שהיתה בעלת בריתה של אנגליה במלחמה נגד האויב הנאצי. מאז היה קולברג קשור לארץ, התעניין בנעשה בה ותרם לעשייה חינוכית במסגרת עליית הנוער.

בחינוך לחשיבה ביקורתית על בסיס מוסרי ערכי יש משום הוקרה והערכה לזכרו ולתרומתו החשובה לשדה החינוך מוסרי בישראל.

החוברת שלפניכם מציגה שיטת עבודה המבוססת על תוכנית סדנה למורים שפותחה על ידי אדווין פנטון ותלמידיו. פנטון הציג את השיטה בפני נציגי משרד החינוך, בסדנה שהתקיימה במכון ואן-ליר בסתיו 1981. תוכנית הסדנה וחומרי העזר שלה, הוכנו כחוברת מתודית ותורגמו לעברית: ניהול דיוני דילמה, תשמ"ג. אלפי מורים השתתפו מאז בסדנאות לניהול דיוני דילמה, ובחוברת זו נכללו דילמות שנכתבו על ידי המשתתפים בהתאם לצרכים המקומיים.

השיטה מציעה לשלב בשעות חברה ובמקצועות הלימוד דיונים בדילמות מוסריות והתנסות בנקיטת עמדה מנומקת על בסיס ערכי ככלי לקידום החשיבה המוסרית. בחוברת הסברים על התיאוריה של קולברג, על המתודה של ניהול דיונים בדילמות מוסריות ומבחר של דילמות מוסריות לבחירה כולל נספחים להעשרה ולהעמקה. אני תקווה כי החוברת תהיה לכם לעזר בעבודתכם, ותתרום לטיפוח החשיבה המוסרית.

אברהם עודד כהן

סמנכ"ל ומנהל מינהל חברה ונוער

מטרות התוכנית

- להקנות ידע בתיאוריה ההתפתחותית, בחשיבה המוסרית ובחינוך המוסרי.
- להבהיר את מהות הקשר שבין חשיבה מוסרית להתנהגות מוסרית ואת התרומה האפשרית של מערכת החינוך לחיזוק ההלימה שביניהן.
- להקנות כלים לניהול דיונים בדילמות מוסריות כאמצעי לצמיחה מוסרית-חברתית.
- להקנות כלים שיאפשרו דיון פתוח בנושאים מוסריים וערכיים העולים בתוכנית הלימודים, באירועים שעל סדר היום הציבורי ובחיי היום יום.

חינוך לערכים הוא מתן הזדמנות לילד, מוקדם ככל האפשר בחייו, להתאמן בהכרעות בין טוב לטוב ובין רע לרע בכוחות עצמו, כלומר להכריע ביניהם. חינוך לערכים הוא טיפוח רגישותיו של היחיד לערכים ולא הקנייה של דפוסי הכרעה מוכנים לשימוש...
צבי לם

חזרה לתוכן העניינים

פרק א'

ממצאי המחקר של קולברג על ההתפתחות המוסרית הקוגניטיבית

הקדמה

במשך שנים סללו לורנס קולברג, עמיתיו ותלמידיהם דרך לתחומי מחקר חדשים בחינוך מוסרי ותרמו תרומה נכבדה לפילוסופיה של המוסר ולחינוך המוסרי.

שלושה מילים: **התפתחות, מוסרית, קוגניטיבית** ממצות את מהות משנתם:

- **התפתחות** – פירושה שהאדם עולה במהלך חייו בשלבי החשיבה בסוגיות של צדק והגינות.
- **מוסרית** – כוללת קבלת החלטות במצבים שבהם ערכים אוניברסליים, כגון קדושת החיים ושמירת החוק, מתנגשים זה בזה.
- **קוגניטיבית** – המתמקדת בתהליכי חשיבה מאורגנים ועקביים.

שיטת המחקר - השימוש בדילמות בראיון אישי

קבוצת המחקר המקורית של קולברג פעלה במשך עשרים שנה. אחת לשלוש שנים, רואיינו חמישים ילדים ונערים (שהיו בתחילת המחקר גילאי 8-13), במטרה לבחון שינויים בחשיבה המוסרית שלהם. במקביל התקיימו ראיונות אורך נוספים עם ילדים ומבוגרים ברחבי ארה"ב ובעולם. כמו כן התנהלו מחקרים בטורקיה, מקסיקו, טיוואן, קנדה, בריטניה, א"י בהאמה, זמביה, הודו, יפאן וישראל.

שיטת המחקר: בפני המרואיינים הוצגו **דילמות מוסריות**, דהיינו, דילמות בהן קיימת התנגשות בין ערכים ונדרשת הכרעה. המראיינים הציגו לפני כל נבדק לפחות שלוש דילמות מוסריות שונות, שבכל אחת מהן סיפור אירוע שבו מתנגשים ערכים. החוקרים שאלו את המרואיינים שאלות הבהרה וסיווג את שיקולי הדעת והנימוקים שעלו מתשובותיהם. בעקבות ניתוח התשובות הוגדרו **שישה שלבים בחשיבה המוסרית**, השונים זה מזה במהותם.

ילדים קטנים חשבו במונחים של הימנעות מעונש או זכייה באהדה של דמויות סמכותיות. ילדים גדולים יותר דיברו במונחים של כדאיות והדדיות. מתבגרים דיברו על מחויבות לנורמות הקבוצתיות או על מחויבות לשמירה על החוק למען קיומה של חברה מתוקנת.

לפניכם שלש הדילמות שהוצגו בפני הנחקרים.

- הדילמה של היינץ
- הדילמה של שרון
- הדילמה של ג'ון

הדילמה של היינץ:

באירופה חלתה אשה במחלה קשה, סוג מיוחד של סרטן, והיתה קרובה למות. לדעת הרופאים, רק תרופה מסוימת אחת היתה עשויה להציל את חייה. תרופה זו הייתה סוג של רדיום, שגילה זה עתה רוקח באותה עיר. הכנת התרופה לא היתה אמנם יקרה, אבל הרוקח דרש תמורתה פי עשרה ממחיר העלות שלה. הרדיום עלה לו 200 דולר, ואילו הוא דרש 2000 דולר תמורת מנה של התרופה. היינץ, בעלה של החולה, פנה לכל מכריו וביקש ללוות מהם כסף, אבל הוא הצליח לגייס רק את מחצית הסכום הדרוש. הוא סיפר לרוקח שאשתו גוססת, וביקש לקנות את התרופה במחיר זול יותר או בתשלומים, אבל הרוקח עמד על שלו וענה:

"לא, אני גיליתי את התרופה ואני רוצה להתעשר ממנה!"

היינץ נתקף ייאוש, וחשב על פריצה לבית המרקחת כדי לגנוב את התרופה.

הדילמה של שרון

שרון וידידתה הטובה ביותר, גילה, נכנסו יחדיו לערוך קניות בחנות בקניון. תוך כדי הסתכלות בסחורות שונות ראתה גילה חולצה שמצאה חן בעיניה ואמרה לשרון שהיא הולכת למדוד אותה. בשעה שנכנסה גילה לתא ההלבשה, המשיכה שרון להסתובב בחנות. אחרי זמן קצר יצאה גילה מתא ההלבשה, לבושה במעילה. היא רמזה לשרון בעיניה והפנתה מבטה אל החולצה שמתחת למעילה ובלי לומר מילה יצאה גילה מהחנות. אחרי כמה רגעים ניגשו אל שרון קצין הביטחון, אחת המוכרות ומנהל החנות. "זו היא, היא אחת מהבנות, תבדוק את התיק שלה", אמרה המוכרת. קצין הביטחון הצביע על שלט מעל דלת היציאה האומר שהחנות שומרת לעצמה את הזכות לבדוק בתיקים ובחבילות. שרון מסרה לו את תיקה לבדיקה. "אין כאן חולצה", אמר הקצין למנהל. "אז השנייה לקחה את זה", אמרה המוכרת, "זה ברור כשמש, הן עשו את זה ביחד". קצין הביטחון שאל את המנהל, אם הוא רוצה להמשיך בחקירת המקרה. "בהחלט", הוא ענה. "הסחיבות מהוות את ההוצאה הראשית בחנות כמו שלנו. איני יכול לתת לגנבים להתחמק". קצין הביטחון פנה לשרון: "מה שמה של הצעירה, שהיתה אתך?" שרון הסתכלה בו ושתקה. "אם לא תגלי לנו, יאשימו אותך בסיוע לפשע", אמר קצין הביטחון.

- שרון התלבטה. האם עליה למסור את שם חברתה ?

- האם על שרון לגלות את שם חברתה לקצין הביטחון, כן או לא?

הדילמה של ג'ון

ג'ון הוא ילד בן ארבע עשרה, שרצה מאוד להשתתף במחנה קיץ. אביו הבטיח לו שיוכל להשתתף, אם יחסוך את הסכום הנדרש. ג'ון עבד קשה בחלוקת עיתונים וחסך את 40 הדולרים, הדרושים למימון ההשתתפות במחנה.

סמוך למועד פתיחת המחנה החליטו כמה מידידיו של האב לצאת לטיול דיג מיוחד, ולאב לא היה הכסף הדרוש לשם כך.

הוא ביקש מג'ון לתת לו את הכסף שחסך. ג'ון לא רצה לוותר על המחנה וסירב להיענות לדרישת האב.

- האם לדעתך על ג'ון להיענות לדרישת אביו? כן/לא

רמות החשיבה המוסרית ושלביה לפי סולם קולברג

במחקרו זיהה קולברג בחשיבה המוסרית של בני אדם שישה שלבים, המסווגים להלן בשלוש רמות:

א. הרמה הקדם קונוונציונלית (שלבים 1 ו-2)

ברמה זו מושפעים בני אדם בהכרעתם המוסרית מכוחן של דמויות סמכותיות או מהתוצאות הפיזיות של הפעולות, כגון: עונשים, שכר או מתן הטבות מוחשיות. ברמה זו ישנם שני שלבים:

שלב 1: אוריינטציה של עונש וציות

בשלב זה, התוצאות הפיזיות של מעשה מסוים הן הקובעות אם המעשה הוא טוב או רע, הוגן או בלתי הוגן. האדם חושב על דרכים לחמוק מעונש או לקבל פרס, והוא נכנע לדמויות סמכותיות או לאנשים בעלי יוקרה. הוא ממוקד בעצמו, מתמקד באינטרסים שלו בלבד, ואינו חושב על עצמו כבעל אחריות כלפי אחרים או כעל אדם המשתייך לקבוצה.

שלב 2: אוריינטציה של כדאיות

בשלב זה האדם חושב על הזולת רק אם הוא עשוי להועיל לו לסיפוק צרכיו. החשיבה מוליכה לפעולה המספקת את צרכיו ולעתים את צרכי הזולת. לעתים קרובות אפשר למצוא בשלב 2 יסודות של הגינות, אבל זו נובעת תמיד מסיבות פרגמטיות תועלתניות ולא מחוש של צדק או מנאמנות. בשלב זה עדיין מבקש האדם לשרת את האינטרסים שלו בלבד, אבל הוא כבר מסוגל לצפות מראש את תגובות הזולת. יש לו נכונות לנהל משא ומתן ולהתחשב בזולת, כדי להשיג את מה שהוא מבקש להשיג ("שמור לי ואשמור לך").

ב. הרמה הקונוונציונלית (שלבים 3 ו-4)

בני אדם ברמה זו הם חלק מקבוצה וממלאים את ציפיותיהם של בני המשפחה, של קבוצת השייכות, של הקהילה או של העם, ללא התחשבות בתוצאות המיידיות של המעשה לגביהם. ברמה זו הם מבטאים נאמנות למעגל החברתי ומחויבות לקיומו.

שלב 3: אוריינטציה של שותפות בין-אישית בקבוצה

בשלב זה מזהה האדם התנהגות טובה עם כל מה שמוצא חן או מקובל בעיני החברים, המשפחה או הקבוצה אליה הוא שייך.

האדם מסוגל לראות את הדברים מנקודת ראות של מערכת היחסים בקבוצה, כגון: דאגה, אמון ויחס של כבוד. הוא מקבל החלטות על פי תפיסתו את הנורמות המקובלות בקבוצה. כיוון שחשוב לו להיות שייך ומקובל. החשיבה מבוססת על קונפורמיות לנורמות ומלווה לעתים בתפיסות סטריאוטיפיות ואף בכניעה ללחץ קבוצתי.

שלב 4: אוריינטציה של קיום החברה וחוקיה

בשלב זה מכוונת החשיבה לשמירה על החוק ולקיום הסדר החברתי. פירושה של התנהגות טובה או הוגנת הוא מילוי חובתיו של האדם, גילוי דרך ארץ כלפי החוק או כלפי מה שמקיים את הסדר החברתי בתור שכזה. בשלב זה האדם מסוגל לראות את הסיטואציה מבעד לעיניהם של אחרים, ובכללם אנשים שאין הוא מכיר כלל. הוא מבטא דאגה לחברה ולניהולה התקין.

ג. הרמה העקרונית (שלב 5-6)

שלב 5: אוריינטציה של מחויבות לערכים המעוגנים באמנה חברתית

בשלב זה נוטה האדם להגדיר פעולה נכונה במונחים של ערכי זכויות הפרט, כפי שהוסכם עליהן בחברה והן במסמך רשמי כגון חוקה. קבלת סמכות החוק בשלב זה, בשונה משלב 4 מותנית בכך שהחוק אינו נוגד את ערכי החברה או את עקרונות הצדק האוניברסלי המקובלים בחברה. כאשר תנאי זה אינו מתקיים, עולה האפשרות של שינוי החוקים כך שיתנו מענה צודק וישרתו את טובת החברה כולה.

שלב 6: אוריינטציה של מחויבות לערכי צדק אוניברסליים

בשלב זה, מחויבות האדם היא לערכי צדק אוניברסליים, מעבר לשייכות אישית או קבוצתית.

חשוב להבהיר כי:

שלב בחשיבה המוסרית הוא דגם עקבי של חשיבה על בעיות המתעוררות במצבים שבהם יש התנגשות בין ערכים מוסריים.

שלבי החשיבה אינם מצביעים על טיפוסים אופייניים. אין בעולם מישהו כמו אדם-שלב-2. יש רק בני אדם, החושבים בשלב מסוים של התפתחותם בפרספקטיבה של שלב 2, שבו הדאגה ההגיונית מוגבלת על ידי האמונה שעל בני אדם לדאוג לעצמם, ולכן עליהם "לסחור" זה עם זה.

שלבי החשיבה אינם מאפיינים התנהגות. אין התנהגות-שלב-2, אלא אדם המצוי בשלב 2 עשוי לבחור בסיטואציה של דילמה בדרך פעולה מסוימת ולהגן עליה בטיעוני שלב 2. מסיבה זו הביטוי "התנהגות שלב 2" הוא חסר מובן.

הפרספקטיבה החברתית על פי רוברט סלמן:

בעקבות אפיון מהות שלבי החשיבה בדק רוברט סלמן (שנה 1974) ממד התפתחותי נוסף - הפרספקטיבה החברתית של האדם. הוא מצא כי גם הראייה החברתית של האדם את הסובב אותו מתפתחת ורמתה עולה:

הרמה הטרום קונוונציונלית

ברמה זו יש שני שלבים:

בשלב הראשון אין לאדם יכולת להבחין בזולת ובצרכיו. הוא מרוכז בעצמו ובצרכיו האישיים בלבד (EGOCENTERED). אין זו קביעה ערכית שהוא מעדיף את עצמו אלא שאינו מסוגל (קוגניטיבית-התפתחותית) לראות צורכי אחר.

בשלב השני ברמה זו, אדם מתחיל להיות מודע לכך שאחרים מרגישים או חושבים באופן שונה ממנו, אך עדיין אינו מסוגל לחשוב בו זמנית על עצמו ועל האחרים. האינטרס האישי נראה עדיף.

הרמה הקונוונציונלית (שלבים 3 ו-4)

ברמה זו מופיעה אצל בני האדם הפרספקטיבה של שייכות וחברות בקבוצה או בחברה. גם לרמה זו שני שלבים:

בשלב השלישי אדם נמצא בזיקה ובייחוס לקבוצה מסוימת אחת או יותר, אך לא לחברה כולה.

בשלב הרביעי אדם נמצא בזיקה לחברה כולה ומרגיש שייכות אליה. בשלב זה קיימת התייחסות של הדדיות. כלומר, אדם מסוגל להגיב לאחרים ולחשוב על תגובות אפשריות של אחרים כלפיו.

מאפייני התפתחות החשיבה המוסרית

מן המחקר של קולברג ועמיתיו לגבי התפתחות החשיבה המוסרית עולים הממצאים הבאים:
החשיבה של בני אדם מתפתחת בשלבים בסדר עולה. כל אדם, בהיותו ילד קטן חושב לפי דגם חשיבה של שלב 1. רוב תלמידי בתי הספר היסודיים נמצאים בדרך כלל בשלב חשיבה 2 במשך כמה שנים. הם מתקדמים לשלב 3, כי חייהם בקהילה מתנהלים במידה הולכת וגדלה בתוך קבוצות בני גילם, המצפים מחבריהם לנאמנות, להתנהגות בדרכים המקובלות על בני עשרה אחרים ולמוכנות לעזור לחבריהם ככל שיוכלו. גם הורים מעלים לעתים קרובות ציפיות דומות. הדבר משפיע על בני העשרה והם עוברים למערכת חשיבה המאורגנת בצורה החדשה.

- רוב המבוגרים האמריקניים חושבים ברמה הקונוונציונלית (שלבים 3 או 4), ורק מיעוט קטן - 5%-10% מגיעים לחשיבה עקרונית מלאה (שלב 5). רק תלמידי תיכון מעטים מגיעים לשלב זה.

- **המעבר משלב לשלב** מתרחש באיטיות, בעיקר מפני שהמציאות או דילמות היפותטיות מעוררות מאבק קוגניטיבי בתודעתו של האדם וגורמים לו אי-נוחות אינטלקטואלית.
 - לפי ממצאי המחקר, שיקול הדעת של האדם מעוגן בעיקרו בשלב חשיבה אחד. השלבים הסמוכים משמשים לו כדגם חשיבה משני. אם יציגו לנבדק מספר דילמות – הוא ישיב בעקביות תשובות אופייניות לשלב בו הוא נמצא, גם אם תוכן הדילמות והערכים המתנגשים בהן יהיו שונים.
 - בני אדם מסוגלים להבין טיעונים במונחים של שלב החשיבה שלהם, ושל כל השלבים שמתחתיהם, ולעתים גם של שלב אחד מעליהם. בדרך כלל הם מעדיפים את שלב החשיבה הגבוה ביותר, שאותו הם מסוגלים להבין.
- ממצא זה מבוסס על מחקר משלים של ג'יימס רסט שבמהלכו הוא ריאיון 47 בוגרי תיכון תוך שימוש בראיון של קולברג, במטרה לקבוע את שלב החשיבה שבו הם נמצאים. לאחר הראיון הציג בפניהם רסט סדרת היגדים, שהם תגובה לדילמה שהוצגה בפניהם בכל אחד מהשלבים בסולם קולברג. הוא ביקש מן המרואיינים להסביר את ההיגדים במילים שלהם ולדרג אותם על פי מידת השכנוע שיש בהיגדים הללו לגביהם.
- בעקבות ניסוי זה הגיע רסט **לשלוש** מסקנות בנוגע להבנת שלבי החשיבה.
1. הנבדקים נטו להבין כהלכה את כל ההיגדים בשלב שבו הם נמצאים?
 2. נבדקים, אשר הבינו היטב כמעט את כל ההיגדים של שלב מסוים, הצליחו באותה מידה להבין גם היגדים מכל השלבים הנמוכים מהשלב שלהם.
 3. רוב הנחקרים הבינו נימוקים בשלב אחד גבוה משלהם ונטו להעדיף את ההיגד הגבוה יותר בסדר ההתפתחותי, גם אם לא הבינו אותו ממש. לאחר שהשיג אדם שלב מסוים, הוא אינו נסוג, אבל ההתפתחות עלולה להיעצר בכל שלב.
- הנימוקים שמשמיע מי שנמצא בשלבים הגבוהים הם "טובים" יותר, בעלי פרספקטיבה רחבה יותר ומהווים פתרון "טוב" יותר לדילמה מהנימוקים שמשמיע מי שנמצא בשלבים הנמוכים.
 - בשלבים גבוהים יותר מבחינים בני אדם בקיומם של ערכים שונים, כגון: ערך החיים וערך הרכוש, ומסוגלים לדרג ערכים אלה. הם יצינו כי ערך החיים עולה על ערך הרכוש מכיוון שערך החיים אינו הפיך.
 - בשלבים גבוהים יותר, פונים בני אדם לעקרונות אוניברסליים יותר, כגון האמנה החברתית, השוויון או הצדק.

מחקרו של קולברג נערך בעיקרו בארצות הברית. אבל נערכו מחקרי מדגם בכמה ארצות אחרות, בכל אחת מהארצות האלה מצאו החוקרים אותם שלבי חשיבה שקולברג מצא בארצות הברית. השלבים העקרוניים לא הופיעו אצל נבדקים בחברות בעלות סדר חברתי שבטי.

מחקרו של קולברג התבסס על התשתית המחקרית של פיאז'ה בחשיבה. קולברג בדק את הקשר בין החשיבה המוסרית לחשיבה בכלל. הוא מצא כי הגורמים העיקריים המונעים את התפתחותה של החשיבה המוסרית עד לשלבים הגבוהים והמגבילים אותה לראייה אזרחית מצומצמת, הם:

יכולת קוגניטיבית מוגבלת לפי סולם פיאזה ופרספקטיבה חברתית צרה לפי סולם סלמן.

ההשלכות של ממצאי המחקר על החינוך

דיוני דילמה שיטתיים בכיתה לקידום החשיבה המוסרית

מחקריו של קולברג היו בתחום הפסיכולוגיה ההתפתחותית, אך ממצאיו הצביעו על פוטנציאל משמעותי לתחום החינוך. תלמידו של קולברג, משה בלאט (1969), היה הראשון אשר השתמש בדילמות המחקר של קולברג ככלי להתערבות חינוכית. בלאט ניהל דיונים בדילמות עם תלמידיו בבית הספר היהודי בבוסטון במהלך שנה שלמה וליווה את ההתנסות במחקר אשר הפך לעבודת הדוקטור שלו. הממצא המרכזי בעבודתו של בלאט היה כי אצל התלמידים בקבוצות המחקר שהשתתפו בדיוני דילמה, בהשוואה לתלמידים בקבוצות ביקורת, חלה התפתחות ביכולת החשיבה. במונחי קולברג, פירוש הדבר הוא עלייה ניכרת בשלבי החשיבה המוסרית שלהם.

מכאן עלתה המסקנה כי ניתן לקדם את יכולת החשיבה על ידי התערבות חינוכית שיטתית. בלאט גילה את היתרונות החינוכיים של ניהול דיוני דילמה בקבוצות. הדיון כלל שלב בו מנחה הדיון הציג לתלמידים שאלות הבהרה סוקראטיות, איפשר העלאת נימוקים התומכים בעמדות ובנורמות מוסריות שונות. שמיעת הנימוקים בדיון היוותה גירוי אינטלקטואלי למשתתפים ודירבנה אותם לשקול מחדש את עמדתם לאור נימוקי חבריהם לקבוצה.

בעקבות ממצאי בלאט נעשו ניסיונות נוספים לקדם את החשיבה המוסרית של התלמידים בבתי ספר באמצעות ניהול דיוני דילמה בכיתות. הניסיונות נעשו בבתי ספר יסודיים ותיכונים בכל הרמות וכן בקולג'ים. קולברג ועמיתיו ניהלו דיונים בדילמות היפותטיות בעיקר בלימודי החברה ובשיעורי אנגלית. המורים הציגו דילמות במגוון של דרכים: בעל-פה, במשחק תפקידים, בכתיבה, בסרטים, בסרטי וידאו וכדו'.

תרומה לחינוך לאזרחות טובה

למחקר של קולברג יש חשיבות מרובה לחינוך לאזרחות טובה. החוקה של ארה"ב מבוססת על עקרונות שלב 5: קיומן של זכויות היסוד - חיים, חירות, שוויון - קודמות להקמת שלטון. על השלטון להבטיח זכויות אלה לאזרחים. הכרזת העצמאות של ארצות הברית היא מסמך המבטא עקרונות חשיבה מוסרית של שלב 5 על פי קולברג:

"אמיתות אלה, שכל בני האדם נולדו שווים, שהבורא העניק להם זכויות בלתי ניתנות להפקעה, וביניהן הזכות לחיים, לחירות ולשאיפה לחיי אושר, הן מובנות מאליהן. לביצור הזכויות האלה הוקמו ממשלות, השואבות את

כוחן הצודק מהסכמת האזרחים. ואם אי פעם ישאף ממשל כלשהו להרוס מטרות אלה, זכותו של האדם לשנותה או לבטלה ולהקים ממשל חדש, שעקרונות היסוד וארגון מוסדותיו יהיו כאלה שקרוב לוודאי אכן יביאו לאזרחים ביטחון ואושר".

לדברי קולברג, על המחנכים לשאוף לכך, שרמת החשיבה של התלמידים תאפשר להם להבין את העקרונות הגלומים בחוקה ובהכרזת העצמאות של ארה"ב וכי זה צעד חשוב בחינוך לאזרחות. יש לחתור לכך שרוב תלמידי הכיתות הבוגרות של בית הספר התיכון יגיעו ליכולת חשיבה מוסרית של שלב 4, המאפשרת הבנה של טיעונים משלב 5.

הקשר בין חשיבה מוסרית להתנהגות מוסרית

בעקבות ביקורת והשגות על ערכו של המחקר אודות החשיבה המוסרית מאחר שלא התייחס לממד ההתנהגות המוסרית, קיימו קנדי וקולברג מחקר (1982) אודות הקשר בין חשיבה מוסרית להתנהגות מוסרית.

באחת מהן ביקש הנסיין את הנבדקים למלא שאלון ולהחזיר אותו לאחר שימלאו אותו. הוא נתן להם מעטפה מבוילת עם כתובת, ואמר להם, שאם לא יחזירו לו בדואר את השאלונים במועד, הוא ייכשל בקורס המחקר שלו. מבין הנבדקים שחשיבתם אופיינה כחשיבת שלב 1 אף נבדק לא החזיר את השאלון. מבין הנבדקים המאופיינים כחושבים בשלב 2 ו-3 רק 30% שלחו את השאלונים במועד. אבל אלו שאופיינו כחושבי שלב 4 עשו כן יותר מ-70%, ובין חושבי שלב 5, 100% מילאו את השאלונים והחזירו אותם.

הניסוי השני ביקש לבדוק אם התלמידים ירמו במבחן, כאשר הם יהיו בטוחים שלא ייתפסו. כ-70% מהקדם-קונוונציונליים רימו, וכן כ-55% מהקונוונציונליים. אבל מבין התלמידים שהראו חשיבה עקרונית מסוימת בראיון, רימו רק כ-15%.

נמצא מתאם גבוה בין החשיבה המוסרית לבין הפעולה המוסרית במצבי הניסוי. כלומר, נבדקים שנמצאו בשלבי החשיבה עקרונית (5-6) רימו פחות מאלו שבשלבי החשיבה הנמוכים יותר. עם זאת, 15% מהם כן רימו. מכאן המסקנה היתה כי **רמת חשיבה מוסרית גבוהה היא תנאי הכרחי, אך לא מספיק, להתנהגות מוסרית.**

מסיבה זו היה ברור לקולברג כי דיוני הדילמה אינם האמצעי היחיד להשגת הלימה בין חשיבה מוסרית להתנהגות מוסרית.

הקשר בין אקלים בית הספר לבין התפתחות מוסרית

כצעד נוסף בחיפוש הדרך ליצירת יתר הלימה בין החשיבה המוסרית לבין התנהגות מוסרית, פיתח קולברג את גישתו לחינוך מוסרי באמצעות יישום העקרונות המוסריים בחיי היומיום בבית הספר. קולברג הסתייע ברעיונותיו של הסוציולוג הצרפתי אמיל דירקהיים בתחום החינוך המוסרי, אשר שם דגש על החינוך לערכים מחייבים של הקולקטיב-הקהילה והחברה. עם זאת, היה ברור לקולברג כי עקרון הנחלת ערכים של קולקטיב המחייבים את הפרט עלול להיחשב בחברה האמריקאית לפגיעה בחירויות הפרט.

את הרעיון של בניית **קהילה צודקת** (Just community) בבית הספר, תוך יישום עקרונות של הגינות וצדק בחיי היום יום בבית הספר, הגה קולברג בעקבות מפגשו עם עקרונות החינוך בקיבוץ הישראלי סאסא. ההיכרות עם "מוסד" האסיפה הכללית בקיבוץ, שבו מתקבלות החלטות בנושאים ערכיים המחייבים את כלל קהילת הקיבוץ, בהליך דמוקרטי, יצרה את החוליה המקשרת בין הגישה הקהילתית המחייבת נוסח דירקהיים לבין השיטה הדמוקרטית.

תחילה ניסה קולברג ליישם את רעיון הקהילה הצודקת בבית כלא לנשים באזור בוסטון. בשנת 1974 פנתה קבוצת הורים אל קולברג בבקשה ליעץ להם בפיתוח תוכנית לימודים אלטרנטיבית לילדיהם. קולברג נענה לבקשה והתנה את מעורבותו בכך שבית הספר יסכים להפעיל את הניסוי הראשון של "קהילה צודקת" בבית הספר.

וכך הוחלט לבנות את "הקהילה הצודקת" כיחידה אוטונומית בתוך הבית הספר המקיף בקמברידג'. קולברג שימש כיועץ לתוכנית, ותלמידי המחקר שלו היו מעורבים בעיצוב התוכנית ובהדרכת צוות המורים והתלמידים.

ההתנסות בבית הספר היוותה מעבדה לעיצוב "קהילה צודקת" כגישה הוליסטית יותר של קולברג בחינוך מוסרי. לפי גישה זאת תוכנית העבודה בבית הספר משלבת דיון בדילמות מוסריות היפותטיות, התייחסות לדילמות מחיי היום יום, פתרון קונפליקטים וקבלת החלטות ההולמות את עקרונות ההוגנות והצדק, ויישומן בבית הספר.

אלסה וסרמן (1983), שהובילה את הניסוי מטעם בית הספר, הגדירה את חמשת התנאים הבסיסיים להתפתחות החשיבה המוסרית בקהילה צודקת בבית הספר.

- חשיפה לקונפליקטים קוגניטיביים מוסריים
- התייחסות לענייני הוגנות ומוסר
- התנסות בהתייחסות לזולת תוך לקיחה בחשבון רגשות, צרכים ונקודות מבט של ה"אחר" (ROLE-TAKING)
- חשיפה לשלבי חשיבה גבוהים יותר
- השתתפות פעילה בקבלת החלטות ובאכיפתן

מורים ותלמידים הצטרפו לתוכנית זו מתוך בחירה חופשית ובנו יחדיו את מערך הנורמות והחוקים של בית הספר (תקנון). אחת לשבוע התכנסה אסיפה כללית של בית הספר, בה

התקיימו דיונים בסוגיות של חיי היום יום בו. על פי רב, באסיפה הכללית התקבלו החלטות, ולכל אחד מהתלמידים ומהמורים היה קול אחד בהצבעה.

רוב הנושאים שהועלו בפגישות הראשונות נגעו בבעיות יום יום של בית הספר: גניבות, היעדרויות מבית הספר, שימוש בסמים או באלימות.

באסיפות הקהילה דנו בדילמות היפותטיות ובדילמות הלקוחות מחיי היום יום. חברי הקהילה למדו להבין את נקודת הראות של זולתם, וכאשר התעורר קונפליקט, חיפשו יחד פתרונות הוגנים הלוקחים בחשבון את מירב הצרכים הלגיטימיים של כל הנוגעים בדבר.

המחקר הראה שההתנסות הביאה להתפתחות ניכרת בשלבי החשיבה המוסרית אצל התלמידים, תרמה ליתר מעורבות בחיי בית הספר וליחסים משופרים בין התלמידים ובינם לבין מוריהם. בעקבות ההתנסות בקמברידג' נערכו ניסיונות נוספים ומגוונים ביישום גישת "הקהילה הצודקת" על ידי עמיתיו של קולברג, פרופ' רלף מושר מאוניברסיטת בוסטון מאסצ'וסטס ופרופ' אדווין פנטון, מאוניברסיטת קרנגי-מלון שבפיטסבורג.

מההתנסויות בפרויקט החינוך לאזרחות שליד אוניברסיטת קרנגי-מלון ובבתי הספר הדמוקרטיים בברוקלין ובקי'מברידג' מאסצ'וסטס, עלה כי ההתנסויות השפיעו על התנהגות התלמידים במספר היבטים:

ההשתתפות בשיעורים היתה גבוהה יותר, היו יותר גילויי אחריות להתנהגותם ולהתנהגות חבריהם, ומתן יחס של כבוד רב יותר לתלמידים מבית ספרם, שהרקע הגזעי, הדתי, האתני או החברתי שלהם היה שונה.

בבתי ספר אלו התרחשו שינויים בשלושה ממדים:

בצמיחה מוסרית חברתית של התלמידים, ברמת ההלימה בין חשיבה מוסרית להתנהגות

מוסרית, ובאקלים חברתי משופר בבית הספר.